

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

แนวคิดเรื่องภพ^๑ ที่จำแนกตามทฤษฎีจักรวาลวิทยาปรากฏอย่างเด่นชัดในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์อื่นๆ ที่ได้รับการรจนาขึ้นในยุคหลัง ในพระสูตรบางแห่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบคำถามเกี่ยวกับจักรวาลในเชิงอภิปรายซึ่งได้กลายเป็นหลักฐานแสดงจักรวาลวิทยาที่มีการนำมาอ้างอิงเสมอในงานวิชาการเกี่ยวกับพุทธจักรวาลวิทยา ข้อความพุทธพจน์นั้นแสดงว่ามีอยู่ของโลกธาตุจำนวนนับไม่ถ้วน แต่ละโลกธาตุประกอบไปด้วยดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ เขาสิเนรุ ทวีปทั้ง ๔ กามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้นและพรหมโลก^๒ แม้ว่าแนวคิดคำสอนเรื่องภพที่สามารถตรวจสอบหลักฐานได้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกจะสามารถตีความได้ในรูปแบบอื่นๆ แต่แนวคิดเรื่องภพกลับได้รับการอธิบายขยายความในเชิงจักรวาลวิทยาเพิ่มเติมขึ้นเรื่อยๆ โดยพระสาวกยุคต่อมาดังที่ปรากฏหลักฐานที่เป็นรายละเอียดสำคัญของการตีความแนวคิดเรื่องภพในเชิงจักรวาลวิทยามากมายในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา^๓ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผลงานของพระพุทธโฆसाจารย์^๔ คัมภีร์อื่นๆ มีคัมภีร์ฎีกา เป็นต้นได้นำแนวคิดเรื่องภพในพระไตรปิฎกและอรรถกถาไปขยายความในเชิง

^๑ คำว่า “ภพ” ในพระพุทธศาสนาที่ใช้ในงานวิจัยนี้มีความหมาย ๒ อย่างคือ ๑. ภูมิ/สถานที่เกิดของสัตว์ในสังสารวัฏ จำแนกออกเป็น ๓ ภพ คือ ๑) กามภพ ภูมิ/สถานที่เกิดของสัตว์ที่ยังข้องอยู่ในกาม เช่น สวรรค์มนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน ๒) รูปภพ ภูมิ/สถานที่เกิดของผู้ที่ได้สำเร็จรูปฌาน และ ๓) อรูปภพ ภูมิ/สถานที่เกิดของผู้ที่สำเร็จอรูปฌาน ภพในความหมายนี้แยกไม่ออกจากคำว่า “ชาติ” เห็นได้จากการใช้ร่วมกัน เช่น ภวก่อน ชาติก่อน แต่หากจะแยกให้ชัด ภพก็คือภูมิ/สถานที่เกิด ส่วนชาติคือการเกิดในภูมิ/สถานที่นั้น ๒. ภวະจิตที่ประกอบด้วยอวิชชา ตัณหา อุปาทานทำให้วนเวียนอยู่ในภวະทั้ง ๓ คือ กามภพ รูปภพ และอรูปภพ หลักฐานในคัมภีร์ชั้นรองระบุว่า ภพที่เวียนว่ายตายเกิดของสัตว์มีทั้งหมด ๓๑ ภพ คือ ๑) ฝ่ายสุคติ ๒๗ คือ มนุษย์ เทวดา ๖ ชั้น รูปพรหม ๑๖ ชั้น และ อรูปพรหม ๔ ชั้น ๒) ฝ่ายทุคติมี ๔ ภพคือ นรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน.

^๒ อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๕-๓๐๘.

^๓ คัมภีร์พระพุทธศาสนาจะใช้คำว่า “จักรวาล” บ้าง “โลก” บ้าง “โลกธาตุ” บ้าง “ภพ” บ้าง “ภูมิ” บ้าง เฉพาะคำว่า “ภูมิ” นั้นมักจะหมายถึงสภาพจิตซึ่งมีลักษณะเชิงนามธรรม แต่ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยประสงค์จะใช้คำว่า “ภพ” เพียงคำเดียวเพื่อสื่อถึงภพที่เกิดซึ่งจำแนกตามสภาพจิตของสัตว์ทั้งหลายในสังสารวัฏ.

^๔ ภิกษุชาวอินเดียที่เดินทางไปลังกาทวิปในศตวรรษที่ ๙ เพื่อแปลวรรณกรรมภาษาสิงหลบางส่วนให้กลับสู่ภาษาบาลีทั้งยังได้เขียนอรรถกถาขึ้นใหม่หลายคัมภีร์ เช่น สมันตปาสาทิกา กังขาวิตรณี อรรถกถาทั้งหมดที่เป็นผลงานของท่านเรียกรวมกันในชื่อ “นวอรรถกถา” ; เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐก ภาค ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๕-๗.

จักรวาลวิทยาอย่างวิจิตรพิสดาร การอธิบายขยายความของพระสงฆ์ผู้เป็นปราชญ์ในยุคต่างๆ ได้ทำให้แนวคิดเรื่องภพตามแนวจักรวาลวิทยาในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาซับซ้อนขึ้นเรื่อยๆ จนถูกมองว่ามีลักษณะเป็นวรรณคดีมากกว่าที่จะเป็นข้อเท็จจริงทางศาสนา ส่วนกลุ่มคัมภีร์โลกศาสตร์^๕ ซึ่งแต่งขึ้นในยุคที่คัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นพร้อมบริบูรณ์แล้วก็มีการเสนอโครงสร้างของภพทางกายภาพโดยการผสมผสานแนวคิดจากคัมภีร์ต่างๆ เข้าด้วยกันได้ต่อเติมเนื้อหาให้พิสดารยิ่งขึ้นคล้ายเป็นเรื่องในจินตนาการที่ให้ภาพความน่ากลัวของภพฝ่ายทุกคติและความน่ารื่นรมย์ของภพฝ่ายสุคติได้อย่างชัดเจน^๖ หลักฐานแสดงแนวคิดเชิงจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเหล่านี้สอดคล้องกับคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่า แนวคิดเกี่ยวกับภพที่จำแนกตามโครงสร้างของจักรวาลที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเหล่านี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับแนวคิดเชิงจักรวาลวิทยาในคัมภีร์อุปนิษัตของฮินดู ในอินเดียยุคก่อนการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนานั้น ความเชื่อที่ครอบงำสังคมเวลานั้นจำแนกผู้คนออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑) กลุ่มที่ยอมรับคัมภีร์พระเวทเชื่อว่า โลกนี้เป็นเพียงหนึ่งในบรรดาภพทั้งหลายในสังสารวัฏที่จำแนกตามโครงสร้างจักรวาล จุดศูนย์กลางที่เชื่อมโยงภาพแนวคิดคำสอนเชิงจักรวาลของฮินดูให้ชัดเจนขึ้นก็คือ การยอมรับความมีอยู่ของอิตตาหรืออาตมันซึ่งเป็นตัวการ (agent) ในการทำหน้าที่สืบทอดภพนี้ไปยังภพใหม่ ความตายทำให้ชีวิตร่างกายสิ้นสุดลงแต่มีสิ่งหนึ่งที่มีความตายไม่อาจทำลายได้ สิ่งนี้คือ อาตมัน (หรือวิญญาณ) ความตายของร่างกายเป็นเพียงช่องทางให้อาตมันเปลี่ยนผ่านจากภพหนึ่งไปสู่อีกภพหนึ่งเท่านั้น ตามความเชื่อเรื่องสังสารวัฏของฮินดู สิ่งมีชีวิตมีการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ จนกว่าอาตมันจะบรรลุความบริสุทธิ์สมบูรณ์กลับสู่สภาพเดิม การท่องเที่ยวในสังสารวัฏของอาตมันเกิดจากเหตุคือการถูกกรรมและอวิชชาทำให้ไม่บริสุทธิ์เท่านั้น เมื่ออาตมันได้รับการชำระให้บริสุทธิ์แล้ว หลังจากละจากโลกนี้ไป อาตมันก็จะกลับ

^๕ ดูรายละเอียดใน เสนาะ ผดุงฉัตร, **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๓๘-๓๙ และ ๑๑๓-๑๔๕.

^๖ กลุ่มคัมภีร์โลกศาสตร์ เช่น เทภูมิกถา จักรวาลทีปนี โลกทีปการ โลกบัญญัติ ยกตัวอย่างใน เทภูมิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง ท่านได้แสดงการเวียนว่ายของสัตว์ทั้งหลายภายในภูมิทั้ง ๓ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ และอรุพาจรภูมิ โดยจำแนกตามภพภูมิต่างๆ ทั้ง ๓๑ ภพภูมิ ; พระญาณิโทย, **ไตรภูมิพระร่วง**, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (นนทบุรี: เจริญอักษรการพิมพ์, ๒๕๑๕),

^๗ พระมหาสมจินต์ สมมาปณฺโญ , **“นรกสวรรค์ในพระไตรปิฎก”**, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๕๐-๕๑.

คืนสู่ปรมาตมันหรือพรหมมัน^๙ ซึ่งเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่อย่างเที่ยงแท้ตลอดไป (สัสสตทิจฺญู)^{๑๐} ๒) กลุ่มที่ไม่เชื่อแนวคิดเรื่องความมีอยู่ของอาตมันของฮินดูมีทัศนะว่า ชีวิตเป็นเพียงการประกอบขึ้นของธาตุทั้ง ๔ คือดิน น้ำ ไฟ ลมเท่านั้นเมื่อชีวิตร่างกายในชาตินี้ดับลง ธาตุ ๔ ก็กลับคืนสู่สภาพเดิม เบื้องหลังการกลับคืนสภาพเดิมของธาตุ ๔ ไม่มีสิ่งใดคงอยู่ ชีวิตของมนุษย์และสัตว์จึงสิ้นสุดลงที่ความตาย คนเราเกิดคนเดียว ตายคนเดียว (อุจเฉททิจฺญู)^{๑๑}

แนวคิดความเชื่อสองอย่างนี้มีอิทธิพลแผ่ปกคลุมไปทั่วสังคมอินเดียยุคนี้^{๑๒} แต่เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นพร้อมกับการเสนอแนวคิดสำคัญเรื่องอนัตตา ความเชื่อตามแนวสัสสตทิจฺญู และอุจเฉททิจฺญูนั้นก็ถูกมองจากทัศนะของพระพุทธศาสนาว่าเป็นมิจฉาทิจฺญูซึ่งหมายถึงเป็นความเห็นที่ไม่ถูกต้องกับความจริง เป็นความเห็นที่ไม่เกื้อกูลต่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ในสังสารวัฏ^{๑๓} หลักคำสอนเรื่องอนัตตาของพระพุทธศาสนานั้นเสนอว่า ชีวิตประกอบด้วยชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ในบรรดาชั้นทั้ง ๕ นี้ไม่มีอะไรที่เป็นอัตตา^{๑๔} หลักคำสอนนี้ไม่ได้ปฏิเสธความมีอยู่ของชั้น ๕ แต่ความมีอยู่ของชั้นเหล่านี้เป็นความมีอยู่อย่างเป็นอนัตตา ข้อเสนอที่ว่าชั้น ๕ เป็นอนัตตาของพระพุทธศาสนานั้นเป็นการปฏิเสธแนวคิดเรื่องความมีอยู่ของอัตตาหรือวิญญาณในฐานะที่เป็นตัวการ (Agent) ในการท่องเที่ยวเวียนว่ายภพสู่ภพต่อไปภายหลังจากชีวิตนี้ดับลง เมื่อเปรียบเทียบระหว่างแนวคิดเรื่องอัตตาของฮินดูกับแนวคิดเรื่องอนัตตาของพระพุทธศาสนา แนวคิดความเชื่อเรื่องความมีอยู่ของอัตตาของฮินดูนั้นถือว่าสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการเวียนว่ายในภพตามแนวคำสอนเรื่องจักรวาล ความเชื่อว่าเบื้องหลังความตายมีบางสิ่งยังคงอยู่เป็นความเชื่อร่วมกันของผู้ที่พยายามอธิบายความมีอยู่ของภพทั้งหลายตามโครงสร้างเชิงจักรวาลวิทยา แต่ในพระพุทธศาสนา คำสอนเรื่องอนัตตาปฏิเสธวิญญาณหรืออัตตาเที่ยงแท้ที่ทำหน้าที่เวียนว่ายในภพทั้งหลาย หลักฐานใน

^๙ แนวคิดเรื่องความมีอยู่ของอาตมันและปรมาตมันหรือพรหมมันตามความเชื่อของฮินดูนี้ได้รับการวิจารณ์จากพระพุทธองค์ดุราละเหียดในเทววิขสูตร ที่.สี. (ไทย) ๙/๕๑๘-๕๕๙/๒๓๐-๒๔๗.

^{๑๐} กิ่งแก้ว อัตถากร, ผู้แปล, **อุปนิษท คัมภีร์เพื่อความสงบสาคติ** (กรุงเทพมหานคร:บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑-๒๘ ; เนื้อหาตอนต้นของหนังสือเล่มนี้เกี่ยวกับกฐะอุปนิษทและอัสสะอุปนิษทซึ่งว่าด้วยเรื่องลักษณะของอัตตาและพรหมมัน.

^{๑๑} ศาสตราจารย์พิเศษ อติศักดิ์ ทองบุญ, **วิเคราะห์อภิปรัชญาในพระพุทธศาสนา** (กรุงเทพมหานคร: หจก.ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๒๓.

^{๑๒} เจ้าลัทธิในยุคนี้มีทิจฺญูต่างๆ กันมากมายหลายลัทธิ แต่สามารถสรุปลงในทิจฺญู ๓ อย่างคือ ๑) สัสสตทิจฺญู ความเห็นว่ามีบางสิ่ง (อัตตา) เที่ยง ๒) อุจเฉททิจฺญู ความเห็นว่ามีสิ่งใดเที่ยง (ไม่มีอัตตา) ๓) นัตถิกทิจฺญู ความเห็นว่ามีสิ่งที่เป็นอัตตาหรือไม่มีสิ่งที่ไม่ใช่อัตตา ; พุทธทาสภิกขุ. **อนัตตาของพระพุทธเจ้า** (กรุงเทพมหานคร: ข้าวหอมสำนักพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๕๔-๕๕.

^{๑๓} ดุราละเหียดของทิจฺญูเหล่านี้ในพรหมชาลสูตร ; ที่.สี. ๙/๑-๑๔๙/๑-๓๑.

^{๑๔} วิมพา. ๔/๒๐-๒๔/๑๖-๑๙.

พระสูตรระบุว่าพระพุทธเจ้าปฏิเสธแนวคิดเรื่องวิญญาณตายจากภพนี้ไปปฏิสนธิในภพอื่นๆ อย่างเด็ดขาดโดยทรงอธิบายว่าวิญญาณเกิดจากเหตุปัจจัย เช่น จักขุวิญญาณเกิดเพราะปัจจัยคือ รูปารมณ์ กระพบกับจักขุประสาท พระพุทธศาสนาปฏิเสธความเป็นอัตตาของวิญญาณ แต่ยอมรับความมีอยู่ของวิญญาณที่เป็นอนัตตาซึ่งเกิดจากเหตุปัจจัย กล่าวคือ พระพุทธศาสนายอมรับวิญญาณที่เกิดในขณะมีการกระทบกันระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสต วิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมนโณวิญญาณ^{๑๔} ซึ่งมีความหมายว่า ความเชื่อว่ามิวิญญาณออกจากร่างกายนี้ไปถือปฏิสนธิในภพใหม่เป็นความเชื่อที่ผิด และไม่ใช่นำสอนของพระพุทธศาสนา^{๑๕} การปฏิเสธวิญญาณที่เป็นอัตตาทำให้การทำความเข้าใจแนวคิดเรื่องภพเชิงจักรวาลที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก เป็นที่น่าสังเกตว่า ข้อความในคัมภีร์หลายแห่งระบุถึงการที่พระพุทธองค์และพระอรหันต์บางองค์มีญาณพิเศษหยั่งรู้การจุติและการอุบัติของสัตว์ทั้งหลายในภพชาติต่างๆ^{๑๖} รวมถึงแนวคิดเรื่องการบำเพ็ญบารมีในพระชาติต่างๆ ของพระโพธิสัตว์^{๑๗} ซึ่งเป็นการยืนยันว่าพระพุทธศาสนายอมรับแนวคิดเรื่องการตายและการเกิดใหม่โดยมีภพต่างๆ เป็นฐานรองรับ แต่หลักฐานในพระสูตรอีกหลายแห่งกลับชี้ว่า พระพุทธองค์ทรงนิ่งไม่ตรัสตอบคำถามเกี่ยวกับโลกและชีวิตหลังความตาย ซึ่งอาการดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความสงสัยจนนำไปสู่การถกเถียงอย่างกว้างขวางมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทำให้ปฏิเสธการตอบคำถามเรื่องภพหน้าหรือชาติหน้าปรากฏหลักฐานในพระสูตรหลายแห่ง เช่น ในอนุราธสูตร^{๑๘} โมคคัลลานสูตร^{๑๙} ส่วนเหตุผลของการที่ไม่ทรงตอบคำถามเชิงอภิปรายนี้จะได้เห็นได้ในจุฬามาลูกโยวาทสูตร^{๒๐} เป็นต้น

^{๑๔} ม.ม. ๑๓/๔๔๔/๓๓๓.

^{๑๕} ในทัศนะของผู้วิจัย การมีอยู่ของภพ (สถานที่รองรับการเกิด) ทำให้เชื่อต่อไปว่าต้องมีอะไรบางอย่างไปเกิด คนทั่วไปเข้าใจว่า สิ่งที่เกิดก็คือวิญญาณที่ออกจากร่างเมื่อชีวิตสิ้นสุดลง แต่การที่พระพุทธเจ้าปฏิเสธวิญญาณชนิดนี้อย่างเด็ดขาดด้วยการอธิบายว่าการมีอยู่ของวิญญาณเนื่องมาจากเหตุปัจจัยจึงทำให้เกิดปัญหาว่า เมื่อชีวิตดับลง การเกิดในภพต่างๆ ตามที่จำแนกไว้ในจักรวาลวิทยามีกระบวนการอย่างไร.

^{๑๖} เป็นหนึ่งในญาณสามประการที่พระพุทธเจ้าทรงบรรลุในคืนตรัสรู้ คือ ๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณที่ทำให้รู้จักภพชาติในอดีต ๒) จุตูปตตญาณ ญาณที่ทำให้รู้จักการจุติและการอุบัติในภพภูมิต่างๆ ของสัตว์ทั้งหลาย ๓) อาสวักขยญาณ ญาณที่รู้จักการทำอาสวะกิเลสให้หมดสิ้นไป ; วิ. มหา. (บาลี) ๑/๑๒-๑๔/๗-๙.

^{๑๗} แนวคิดเกี่ยวกับการเสวยพระชาติต่างๆ เพื่อบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์นี้ปรากฏอยู่ทั่วไปในคัมภีร์ขุททกนิาย ชาดก ; พระไตรปิฎกแปล ฉบับมหาจุฬาฯ เล่มที่ ๒๗ และเล่มที่ ๒๘.

^{๑๘} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๔๑๑/๔๗๓-๔๗๗.

^{๑๙} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๔๑๖/๔๘๗ ; ว่าด้วยปัญหาเกี่ยวกับอันทคาหิกทิมุขี ๑๐ ประการ

^{๒๐} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๒๘/๑๔๑ ; ว่าด้วยการปฏิเสธไม่ตอบคำถามเชิงอภิปราย๑๐ประการและเหตุผลของการที่ไม่ทรงตอบ.

การที่พระพุทธศาสนาปฏิเสธวิญญาณที่เป็นอัตตาซึ่งเป็นตัวการในการท่องเที่ยวเวียนว่ายในภพต่างๆ แต่ยอมรับแนวคิดเรื่องการเวียนว่ายในภพทั้งหลายในสังสารวัฏนี้ถือว่าเป็นประเด็นสำคัญที่อาจจะกล่าวได้ว่ามีผลกระทบต่อแนวคิดเชิงจริยศาสตร์ในพระพุทธศาสนา เพราะเกี่ยวข้องกับการทำความเข้าใจแนวคิดเรื่องกรรมและการได้รับผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่ว ความเชื่อเรื่องความมีอยู่ของภพหลังความตายนั้นปฏิเสธไม่ได้ว่ามีผลอย่างมากต่อการทำความเข้าใจเรื่องกรรมและวิบากซึ่งเป็นคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา คำสอนเรื่องความมีอยู่ของสุคติภพสำหรับผู้ทำกรรมดีและความมีอยู่ของทุคติภพสำหรับผู้ทำกรรมชั่วนั้นสนับสนุนให้คนเรามีกำลังใจในการทำความดีละเว้นความชั่วด้วยความคาดหวังภพที่เป็นสุคติอันเป็นผลของกรรมดีในชาติต่อไป แต่เมื่อไม่มีอัตตาหรือวิญญาณในฐานะผู้ทำกรรมและผู้รับผลของกรรมแล้ว การทำความเข้าใจแนวคิดเรื่องภพหลังความตายตามที่จำแนกไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาจึงไม่ใช่เรื่องง่าย ถ้าหากพระพุทธศาสนายอมรับวิญญาณที่เกิดตามปัจจัยแห่งอายตนะทั้งหกเท่านั้นแต่ปฏิเสธอัตตาหรือวิญญาณเที่ยงแท้ที่ยังคงอยู่เบื้องหลังความตาย อาจเกิดคำถามได้ว่า เมื่อชีวิตสิ้นสุดลง ชั้น ๕ แตกสลาย สิ่งที่ทำหน้าที่ในการสืบต่อภพนี้สู่ภพหน้าคืออะไร^{๒๑} แนวคิดเรื่องวิญญาณหลังความตายนี้มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับแนวคิดเชิงอภิปรายที่ว่าด้วยความมีอยู่ของภพเชิงจักรวาลและแนวคิดเชิงจริยศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ปัญหาความไม่สอดคล้องระหว่างคำสอนเรื่องภพเชิงจักรวาลกับคำสอนเรื่องอนัตตาท่อให้เกิดความไม่ชัดเจนในการอธิบายความมีอยู่ของภพเชิงจักรวาล นักวิชาการบางท่านตั้งข้อสังเกตไว้อย่างน่าสนใจว่าคำสอนเรื่องภพไม่สอดคล้องกับหลักคำสอนเรื่องอริยสัจ ๔ อันเป็นหลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา และเป็นไปได้ว่าภพภูมิเชิงจักรวาลเป็นแนวคิดใหม่ที่ได้รับการเพิ่มขึ้นในยุคหลัง เพราะหากพิจารณาแนวคิดเชิงอุดมคติของพุทธศาสนาคือความหลุดพ้นจากปัญหาความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ก็อาจกล่าวได้ว่าการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การชี้ทางพ้นทุกข์เท่านั้น พระพุทธศาสนาไม่ได้เกิดขึ้นมาเพื่อจำแนกแนวคิดเรื่องภพภูมิ^{๒๒} นักวิชาการบางท่านเห็นว่าแนวคิดเชิงอภิปรายอยู่นอกเหนือคำสอนของพระพุทธศาสนา ฐานคิดของพระพุทธศาสนากับลัทธิปรัชญาอื่นแตกต่างกันตรงจุดสำคัญที่พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นเพราะต้องการแก้ปัญหาว่าอย่างไรจึงจะพ้นจากความทุกข์อันเป็นคำถามสำคัญสำหรับชีวิตในโลกนี้ ซึ่งจะเห็นได้จากการที่พระพุทธองค์ไม่สนใจที่จะตอบปัญหาทางอภิปรายเช่น เรื่องโลก เรื่องผู้สร้างโลก เพราะ

^{๒๑} ในอินทกสูตร (ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๐๑-๘๐๓/๒๔๘) ; ปรากฏแนวคิดที่อาจทำให้ตีความได้ว่ามีคันธัพพะหรือวิญญาณ (ปฏิสนธิวิญญาณ) ทำหน้าที่ไปเกิดในกรรมมารดาหรือตามกำเนิดของสัตว์ ๔ ประเภท (กำเนิด ๔ ประเภท ; ม.มู (ไทย) ๑๒/๑๖๙/๑๐๑-๑๐๒ ; แต่รายละเอียดของคันธัพพะ หรือ วิญญาณ (ที่อรรถกถา มักใช้ศัพท์ว่า “ปฏิสนธิวิญญาณ”) นี้เป็นประเด็นสำคัญอีกประเด็นหนึ่งที่งานวิจัยนี้ต้องการศึกษา.

^{๒๒} สมภาร พรหมทา, “ภพภูมิในพระไตรปิฎก” (วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีที่ : ๑๗ ฉบับที่ : ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๕๓), หน้า ๒-๔๑.

ถือว่าปัญหาเหล่านี้ไม่มีความหมายต่อความเข้าใจปัญหาเรื่องทุกข์และความสิ้นทุกข์ในโลกนี้^{๒๓} ยวาทะลาล เนห์รุปราชัญญ์คนสำคัญของอินเดียเห็นสอดคล้องกันว่าพระพุทธองค์ไม่ทรงสนับสนุนให้มีการโต้เถียงเรื่องความจริงเชิงอภิปรายที่ไม่อาจหาข้อสรุปที่ตรงกันได้ การที่ทรงนิ่งเฉยต่อปัญหาเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ควรทำ เพราะการโต้เถียงปัญหาอภิปรายอยู่นอกขอบเขตชีวิตปัจจุบันซึ่งไม่อยู่ในวิสัยที่สติปัญญาของมนุษย์จะพึงเข้าใจได้ สิ่งที่มีอยู่จริงนั้นสามารถค้นพบได้ในชีวิตปัจจุบันนี้ นอกจากนี้ เนห์รุยังได้ตั้งข้อสังเกตไว้อย่างน่าสนใจว่า คำสอนของพระพุทธองค์ในยุคแรกๆ สะท้อนให้เห็นถึงเจตนารมณ์ของพระพุทธองค์ซึ่งเต็มไปด้วยหลักแห่งเหตุผล วิธีการสืบสวนหาความจริงของพระพุทธศาสนาตั้งอยู่บนพื้นฐานของประสบการณ์ ในโลกแห่งประสบการณ์นั้น มโนภาพเกี่ยวกับภาวะที่ดำรงอยู่อย่างบริสุทธิ์เป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะเข้าใจได้ มโนคติเกี่ยวกับพระผู้สร้างจึงเป็นข้อสันนิษฐานที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ในทางตรรกะ^{๒๔} ดูเหมือนเนห์รุจะยอมรับว่าอภิปรายมีในคำสอนของพระพุทธศาสนาแต่จะเห็นได้จากทัศนะอันแฝงไว้ซึ่งนัยสำคัญที่น่าสนใจยิ่งว่าอภิปรายได้รับการพัฒนาในพุทธปรัชญา แต่วิธีการที่ใช้นั้นเป็นวิธีการทางจิตวิทยา^{๒๕}

ทัศนะที่ว่าพระพุทธองค์ไม่ทรงสนับสนุนให้มีการถกเถียงกันด้วยเรื่องเชิงอภิปราย แต่ให้ความสนใจในเรื่องใกล้ตัวคือเรื่องทุกข์และความดับทุกข์ในปัจจุบันภพนี้เป็นประเด็นสำคัญที่น่าสนใจยิ่ง เมื่อพิจารณาหลักคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทจะเห็นว่า แนวคิดที่แสดงกฎธรรมชาติที่ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งความทุกข์และความดับทุกข์ตามแนวคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้ทำให้แนวคิดเรื่องภพเชิงจักรวาลสามารถเป็นที่เข้าใจได้ด้วยประสบการณ์เชิงประจักษ์ซึ่งจะเป็นฐานอันมั่นคงให้แก่แนวคิดเชิงทางจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนาด้วย เอ็ดเวิร์ด คอนซ์กล่าวว่า หลักปฏิจจสมุปบาทที่อยู่ภายในแก่นคำสอนเรื่องอริยสัจ ๔ แสดงว่าทุกสิ่งในโลกตกอยู่ในสภาพอันสืบเนื่องกันตามอาการ ๑๒ อย่างนี้ การค้นพบแห่งทั้ง ๑๒ ของปฏิจจสมุปบาทได้รับการยกย่องว่าเป็นการกระทำอันยิ่งใหญ่ที่สุดของพระพุทธเจ้า แก่นคำสอนมีอยู่ในพระพุทธศาสนา แต่ความเห็นของพระพุทธศาสนาที่มีต่อโครงสร้างและวิวัฒนาการของจักรวาลนั้น ชาวพุทธกลับพอใจยึดแนวคิดมาจากศาสนาอื่นที่มีอยู่ร่วมสมัยกัน โลกภูมิวิทยาของฮินดูนั้นเป็นเทวนิยายซึ่งแตกต่างจากโลกภูมิวิทยาของพระพุทธศาสนา^{๒๖} ตามทัศนะของเอ็ดเวิร์ด คอนซ์ ภพเชิงจักรวาลซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่แนวคิดเรื่องอัตตาของฮินดู

^{๒๓} เสถียร โพธิ์นันทะ, **พุทธธรรมกับปรัชญา** (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๕.

^{๒๔} กรุณา กุศลาสัย, ผู้แปล, **พบถิ่นอินเดีย, พิมพ์ครั้งที่ ๔** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๕), หน้า ๓๑๙-๓๒๐

^{๒๕} กรุณา กุศลาสัย, **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๓๒๕.

^{๒๖} Edward Conze, **Buddhism: Its Essence and Development** (New York and Evanston: Bruno Cassirer Limited, 1959), pp. 48-50.

นั้นเป็นภาพเชิงอภิปราย ส่วนภาพเชิงจักรวาลในกรอบคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทนั้นไม่มีอัตราอยู่ภายในกระบวนการ เป็นภาพที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานเหตุและผลที่สามารถทำความเข้าใจและตรวจสอบได้ด้วยประสบการณ์ ทักษะของคอนซันส์สอดคล้องกับทักษะของริชาร์ด กอมบริชซึ่งอ้างการค้นพบของโจอาเน เจอร์วิซที่ว่าคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทนั้นคือคำตอบต่อแนวคิดโครงสร้างจักรวาลในคัมภีร์พระเวทและภววิทยาตามแนวคิดของพราหมณ์^{๒๗} นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาหลายท่านเห็นตรงกันว่า พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธแนวคิดเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในภาพเชิงจักรวาล แต่ภาพในทักษะของพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของความทุกข์ในวงเวียนแห่งกิเลส กรรม วิบากตามหลักปฏิจจสมุปบาท ความทุกข์จากการเวียนว่ายตายเกิดจะยังคงอยู่ตราบเท่าที่ยังมีอุปาทาน แม้การพิสูจน์ให้เห็นจริงเกี่ยวกับภพภูมิต่างๆ ภายนอก เช่น นรก สวรรค์ จะยังไม่สามารถทำได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ แต่เราก็สามารถมองเห็นความสุขและความทุกข์อันเป็นผลจากการทำความดีและการทำความชั่วได้ในชีวิตปัจจุบันชาตินี้^{๒๘} ตามการตีความคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท เราสามารถอธิบายทุกช่วงเหตุการณ์ของชีวิตทั้งระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคมในปัจจุบันให้เป็นเรื่องภาพแห่งการเกิดและการตายในระดับต่างๆ อันมีฐานสำคัญอยู่ที่อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ที่ทำให้เกิดการเวียนว่ายในห้วงแห่งความทุกข์ โดยไม่เกี่ยวข้องข้อกับสิ่งที่เรียกว่าอัตตา^{๒๙} แนวคิดเรื่องภาพตามแนวคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทจึงตอบสนองให้ตระหนักรู้ถึงกระบวนการเกิดขึ้นของความทุกข์และความดับทุกข์ของชีวิตทั้งระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคมในภพชาติปัจจุบัน โดยนัยนี้ การทำความเข้าใจให้ชัดเจนในประเด็นปัญหาแนวคิดเรื่องภาพตามทฤษฎีจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาจึงสามารถทำได้ภายในกรอบคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องภาพในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อวิเคราะห์แนวคิดเรื่องภาพตามแนวคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท
- ๑.๒.๓ เพื่อเสนอแนวทางการปรับใช้แนวคิดเรื่องภาพในการแก้ปัญหาในระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคมในยุคปัจจุบัน

^{๒๗} Richard Gombrich, *What the Buddha Thought* (U.K : Athenaem press Limited, 2009), p. 133.

^{๒๘} เสถียร โพธิ์นันทะ, *แนวพระพุทธศาสนา* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๒.

^{๒๙} Venerable Dr. W. Rahula, *What the Buddha Taught* (Bangkok:Haw Trai Foundation, 2006), pp.33-34.

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

งานวิจัยนี้ต้องการทราบปัญหาของการทำความเข้าใจแนวคิดเรื่องภพเชิงจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและได้รับการนำมาอธิบายขยายความในคัมภีร์ชั้นหลังภายในประเด็นสำคัญๆ ดังนี้

๑.๓.๑ การตีความแนวคิดเรื่องภพเชิงจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเป็นไปในรูปแบบใดบ้าง

๑.๓.๒ แนวคิดเรื่องภพเชิงจักรวาลวิทยาที่ตั้งอยู่บนฐานแนวคิดเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ (kamma and rebirth) ตามที่มีการจำแนกไว้ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนานั้นสอดคล้องกับคำสอนสำคัญเรื่องอนัตตาหรือไม่

๑.๓.๓ แนวคิดเรื่องภพในพระพุทธศาสนาที่ทำความเข้าใจผ่านการตีความภายในกรอบคำสอนเรื่องปัจจุสมุปบาทจะสามารถนำไปปรับใช้ในการแก้ปัญหาในระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคมในยุคปัจจุบันอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยจะสำรวจแนวคิดเรื่องภพเชิงจักรวาลวิทยาตามแนวคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาททั้งคัมภีร์ชั้นปฐมภูมิ (primary sources) คือพระไตรปิฎก และคัมภีร์ชั้นทุติยภูมิ (secondary sources) มีคัมภีร์อรรถกถา เป็นต้น รวมไปถึงเอกสารและงานวิจัยอื่นๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องภพในพระพุทธศาสนา โดยการพิจารณาทบทวนข้อมูลเอกสารทั้งหมดเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องภพจะทำในลักษณะการตีความภายในกรอบหลักคำสอนเรื่องอนัตตาและปัจจุสมุปบาทเพื่อให้ได้ทราบแนวคิดเรื่องภพตามแนวคำสอนของพระพุทธศาสนาที่จะเป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจแนวคิดเรื่องภพที่สอดคล้องกับคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนาและเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตทั้งระดับปัจเจกและระดับสังคมตามที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๕ คำจำกัดความศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

กรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา กล่าวคือ บุคคลลงใจแล้วจึงกระทำการกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา คือทำด้วยความจงใจหรือจงใจทำ ที่เป็นไปทางไตรทวาร (กาย วาจา ใจ) ดีก็ตามชั่วก็ตามก่อให้เกิดผลเรียกว่าวิบาก แต่ตาม

แนวคิดฝ่ายอภิธรรม กรรมคือเจตนาเพราะเน้นที่องค์ประกอบสำคัญของการทำกรรมโดยยิดพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราตรัสเรียกเจตนาว่าเป็นกรรม”^{๓๐}

จักรวาลวิทยาแนวพุทธ หมายถึง ความรู้เรื่องภพภูมิที่จำแนกออกเป็นภพภูมิต่างๆ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ตามแนวคำสอนเรื่องสังสารวัฏในพระพุทธศาสนา

ภพ หมายถึง สภาพแวดล้อม หรือ สถานที่อาศัยอยู่ของหมู่สัตว์, ภาวะแห่งชีวิต ซึ่งใช้ใน ๓ ลักษณะ คือ ๑) ภพภูมิต่างๆ ตามโครงสร้างทางจักรววิทยา มี กามภพ เป็นต้น ๒) สภาพชีวิตหรือภาวะทางจิตที่เป็นอยู่ในรูปแบบต่างๆ เช่น ความเป็นเศรษฐี ความเป็นสามี ความเป็นผู้ขาย และ ๓) สภาพแวดล้อมด้านต่างๆ เช่น สภาพแวดล้อมทางสังคม สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งส่งผลกระทบต่อมนุษย์ผู้อยู่อาศัย

ปฏิจจสมุปบาท หมายถึง การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยกัน, การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดขึ้น เช่น ทุกข์เกิดขึ้นเพราะมีปัจจัย ๑๒ อย่างเกิดขึ้นสืบๆ เนื่องกันมาตามลำดับ

สัสสตทิฏฐิ หมายถึง ทศนะที่ยึดถือว่าอัตตาและโลกเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ ไม่เปลี่ยนแปลง เช่น ความเห็นว่าโลกเที่ยง ตายแล้ววิญญูณล่องลอยไปเกิดใหม่

อุจเฉททิฏฐิ หมายถึง ทศนะที่เชื่อว่าอัตตาและโลกขาดสูญ ในความเห็นว่า ขาดสูญหมายความว่า หลังจากตาย อัตตาและโลกจะพินาศสูญหมด ในทศนะแบบอุจเฉททิฏฐิ หลังการตายจากโลกนี้แล้วก็ไม่มีอะไรเหลืออยู่อีก กล่าวคือจะไม่มี การเกิดอีกต่อไป

อัตตา หมายถึง สิ่งที่เที่ยงแท้ ไม่เปลี่ยนแปลง หรือวิญญูณอมตะตามแนวคิดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูซึ่งเป็นสิ่งที่พระพุทธศาสนาปฏิเสธว่าไม่มีอยู่จริง

อนัตตา หมายถึง ความปราศจากแก่นสารที่แท้จริง ไม่มีอัตตาหรือไม่ใช่อัตตา พระพุทธศาสนาใช้คำนี้เพื่อปฏิเสธแนวคิดเรื่องอัตตา

สังสารวัฏ หมายถึง การวนเวียนอยู่ในความทุกข์ หรือปัญหาอย่างไม่รู้จุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุด ซึ่งใช้ใน ๓ ลักษณะ คือ ๑) การวนเวียนในความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ในภพภูมิต่างๆ ตามโครงสร้างทางจักรววิทยา มี กามภพ เป็นต้น ๒) การวนเวียนอยู่ในความทุกข์ในชีวิตประจำวันอันเกิดจากความไม่รู้ซึ่งส่งผลให้มีสภาพชีวิตที่เป็นทุกข์ทั้งทางกายภาพและทางจิตใจซ้ำแล้วซ้ำอีก ๓) การวนเวียนอยู่ในความทุกข์หรือปัญหาของชีวิต เช่น ความยากจน การถูกรังแก การถูกเอาเปรียบ

ปัญหาระดับปัจเจกบุคคล หมายถึง ความทุกข์ หรือ ปัญหาของชีวิตในรูปแบบต่างๆ ที่ไม่จำกัดเฉพาะความทุกข์จากความเกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือ ความผิดหวัง ความเสียใจเท่านั้น

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน อภ. ปญจก. (ภาษาไทย) ๒๒/๓๓๔/๓๖๕-๓๖๙, และใน อภ.ก. (ภาษาไทย) ๓๗/๑๒๘๑-๑๒๘๔/๕๓๓-๕๓๕.

แต่ยังหมายรวมถึงความทุกข์ที่เกิดจากความยากจน การถูกเอาเปรียบ เป็นต้น ซึ่งบางกรณีไม่เป็น
สามารถอธิบายให้ชัดเจนได้ด้วยกฎแห่งกรรมแต่เพียงอย่างเดียว

ปัญหาระดับสังคม หมายถึง ความทุกข์ หรือ ปัญหาที่เกิดจากโครงสร้างทางสังคม
ที่มนุษย์อาศัยอยู่ เช่น ความเหลื่อมล้ำ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในงานเขียนเรื่อง “Beyond belief: A Buddhist Critique of Fundamentalist Christianity” เอ.แอล. เดอ ซิลวา (A. L. De Silva) ได้กล่าวถึงความแตกต่างของคำสอนเรื่องกรรม และการเกิดใหม่ในพระพุทธศาสนากับลัทธิฮินดูไว้ว่า ลัทธิฮินดูสอนเรื่องกรรมและการกลับชาติมาเกิด เช่นเดียวกับพระพุทธศาสนา แต่คำสอนนี้ก็แตกต่างจากพระพุทธศาสนาตรงที่ลัทธิฮินดูเชื่อว่าคนเรา ถูกลิขิตโดยกรรม แต่ในพระพุทธศาสนา กรรมเป็นเพียงเงื่อนไขอย่างหนึ่งเท่านั้น ตามคำสอนของฮินดู วิญญาณเป็นอัตตา อาศัยอยู่ในร่าง เมื่อร่างในภพชาตินี้ชำรุดทรุดโทรมเสื่อมสลายใช้ไม่ได้ก็ไปอาศัย ร่างอื่นในภพชาติต่อไป ส่วนพระพุทธศาสนาปฏิเสธว่าวิญญาณไม่ใช่อาตมัน แต่เป็นกระแสพลังงาน ทางจิตที่เปลี่ยนแปลงเกิดดับตลอดเวลา นี่คือข้อแตกต่างอย่างสำคัญเกี่ยวกับเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ของลัทธิฮินดูกับพระพุทธศาสนา แม้ว่าแนวคิดเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ของลัทธิฮินดูกับพระพุทธศาสนาจะคล้ายคลึงกันมากแต่ก็ไม่ใช่การลอกเลียนคำสอนกันแต่ประการใด ความจริงก็คือ ปรมาจารย์ฮินดูได้พัฒนาแนวคิดเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ขึ้นจากการใคร่ครวญภายในสมาธิอย่าง ลึกซึ้ง แต่แนวคิดนั้นยังคลุมเครือไม่ชัดเจน ต่อมาพระพุทธเจ้าได้อธิบายรายละเอียดของเรื่องกรรม และการเกิดใหม่นั้นเพิ่มเติมให้ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น^{๓๑}

คริสโตเฟอร์ ดับบลิว. โกแวนส์ ได้ให้ทัศนะที่น่าสนใจเกี่ยวกับปัญหาเรื่องอัตตากับ กรรมและการเกิดใหม่ในพระพุทธศาสนาในงานเขียน เรื่อง “Philosophy of the Buddha” ไว้ว่า บรรดาปัญหาในพระพุทธศาสนา ปัญหาชนวนที่เก่าแก่ที่สุดก็คือ คำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ สอดคล้องกับหลักอนัตตาหรือไม่ ถ้าคนเราไม่มีตัวตนแล้ว เราจะเข้าใจเรื่องการทำดีของเราในขณะนี้ ก่อให้เกิดความสุขแก่เราในช่วงเวลาถัดไปได้อย่างไร และถ้าไม่มีตัวตนแล้ว คำพูดที่ว่าเราจะเกิดใหม่ได้อีกนั้นจะหมายความว่าอย่างไร ตามการตีความของคริสโตเฟอร์ คำถามเหล่านี้สามารถตอบได้ด้วยคำตอบ ฟันๆ ว่า ในทัศนะของพระพุทธศาสนาซึ่งปฏิเสธอัตตา ความมีอยู่ของอัตตาเป็นผลเชิงกระบวนการ ตามเหตุปัจจัย ถ้าตีความเรื่องอัตตาแบบนี้จะช่วยให้แนวคิดเรื่องกรรมและการเกิดใหม่เป็นที่เข้าใจได้ ง่ายๆ ในทัศนะของคริสโตเฟอร์ เหตุผลหลักที่รองรับการตีความแบบนี้ก็คือ การที่พระพุทธเจ้าปฏิเสธ

^{๓๑} A. L. De Silva . Beyond belief: A Buddhist Critique of Fundamentalist Christianity (Australia: Three Gem Publications, 1994), p. 126-127.

ความจริงของอัตตาที่แก่นสารแท้ (อัตตาแบบสวภาวะ) แต่ทรงยอมรับความจริงของอัตตาตามกระบวนการเชิงเงื่อนไขทำให้แนวคิดเรื่องกรรมและการเกิดใหม่เข้ากันได้กับคำสอนเรื่องอนัตตา อัตตาเชิงกระบวนการเป็นจุดเชื่อมที่รวมกระบวนการสืบเนื่องให้เข้าเป็นหนึ่งเดียวกัน (ขั้น ๕) แต่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องทุกๆ ขณะในทางภววิทยาซึ่งก็ไม่ได้ต่างจากกระบวนการอื่นๆ ในโลก ในการพิจารณาประเด็นเรื่องอัตตาตามทัศนะของคริสต์เฟออร์ ทัศนะเชิงกระบวนการนั้นสามารถอธิบายการอุปถัมภ์ของความเหมือนและความต่างได้ของคนแต่ละคนได้ คริสต์เฟออร์ได้ยกตัวอย่างตัวเขา (ปัจจุบัน) เป็นคนเดียวกับตัวเขาที่แต่งงานกับภรรยาเมื่อหลายปีก่อน และตัวเขาก็ต่างจากเพื่อนบ้านของเขา หัวใจของการคำตอบปัญหานี้ตามทัศนะของคริสต์เฟออร์ก็คือ อุปถัมภ์ของบุคคลนี้อาจอธิบายในแง่ของความสืบเนื่องตามเหตุปัจจัยและความเหมือนกันที่เป็นผลสืบเนื่องของกระบวนการที่ก่อให้เกิด (ความรู้สึก) เป็นบุคคล (คนเดียวกัน) ตลอดเวลา ด้วยการอธิบายเรื่องอัตตาด้วยทัศนะเชิงกระบวนการนี้นอกจากจะทำให้แนวคิดเรื่องอัตตาไม่เป็นปัญหาที่แก้ยากแล้วยังจะทำให้เรื่องกรรมและการเกิดใหม่สมเหตุสมผลด้วย^{๓๒}

ในบทความเรื่อง “External world status relevance pali nikayas” เอส.ฮามิลตัน เสนอมุมมองที่น่าสนใจไว้ว่า แม้ว่าหลักฐานทางจักรวาลวิทยาในคัมภีร์บาลียุคต้นจะบ่งชี้เชิงอุปมาว่าเป็นภาวะทางจิตแต่ก็ควรเข้าใจได้ว่าตามตัวอักษรบ่งชี้ถึงจักรวาลที่อยู่ภายนอก (จากจิต) ได้ด้วย เพราะดูเหมือนว่าสภาพของจักรวาลในทางภววิทยานั้นก็ถือว่าอยู่ในกรอบแนวคิดที่พระพุทธเจ้าทรงสอน แต่ถึงกระนั้น ก็ยังไม่เป็นที่ชัดเจนว่า การตีความตามตัวอักษรนี้จะถูกต้อง จากการศึกษาคัมภีร์ยุคต้น การทำความเข้าใจจักรวาลแบบทางเลือกเข้ากันได้กับคำสอนของพระพุทธเจ้ามากกว่า^{๓๓}

ตามคำสอนเรื่องปัจจุสมุปบาท การทำความเข้าใจเรื่องสังสารวัฏ กรรมและการเกิดใหม่ให้ตรงทางสายกลางของพระพุทธศาสนาต้องไม่เอียงไปทางสัสตติภุทธที่ยืนยันความมีอยู่แห่งอัตตาและโลกหรืออุจเฉทภุทธที่ปฏิเสธอัตตาและโลกอย่างสิ้นเชิง ท่านพุทธทาสภิกขุได้ในทัศนะเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ในหนังสือเรื่อง “ปัจจุสมุปบาท” ว่า หลักปัจจุสมุปบาทเป็นเรื่องที่อยู่ตรงกลางระหว่างความมีตัวตนกับความขาดสูญจากตัวตน ตามหลักการที่ว่า “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ” ในหมู่ชนที่มีสัสตติภุทธจะมีเรื่องปัจจุสมุปบาทไม่ได้เพราะมันเป็นสิ่งที่อยู่ตรงข้ามกัน การอธิบายนรกสวรรค์หลังความตายเป็นการอธิบายในรูปของสัสตติภุทธ ส่วนการปฏิเสธนรกสวรรค์หลังความตายอย่างสิ้นเชิงเป็นการอธิบายในรูปของอุจเฉทภุทธ ในทัศนะของท่านพุทธทาส หลักคำ

^{๓๒} Christopher W. Gowans , *Philosophy of the Buddha*, (London and New York: Routledge, 2003) p. 106.

^{๓๓} S. Hamilton, External world status relevance pali nikayas, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.mendeley.com/research/external-world-status-relevance-pali-nikayas/> [๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๗]

สอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทคือความต่างอย่างชัดเจนของพระพุทธศาสนากับลัทธิสัสสตทิฏฐิและลัทธิอุเชนทิฏฐิ ท่านพุทธทาสจึงเน้นย้ำว่า การสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทไปในรูปของสัสสตทิฏฐิจะกลายเป็นการทำลายหลักคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท^{๓๔}

เอกสารและงานวิจัยหลายชิ้นของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาทั้งไทยและต่างประเทศที่ยอมรับความมีอยู่จริงของภพต่างๆ ตามคำสอนในพระพุทธศาสนาพยายามศึกษาเพื่อหาคำตอบที่สมเหตุสมผลให้กับคำถามเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างภพปัจจุบันกับภพต่อไป หรือช่วงต่อเนื่องของการจุติจากภพนี้ไปปฏิสนธิ (อุบัติ) ในภพต่อไป เนื่องจากมีหลักฐานในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาบางนิกายอันควรให้เชื่อได้ว่าช่วงต่อเนื่องของการจุติจากภพปัจจุบันไปสู่การปฏิสนธิในภพต่อไปนั้นดำเนินไปโดยผ่าน “อंतरภพ” เช่น รองศาสตราจารย์ ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ ได้เสนอหลักฐานในคัมภีร์พระพุทธศาสนาบางนิกายและทัศนะของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาผ่านงานวิจัยเรื่อง “แนวความคิดเรื่องอंतरภพในพุทธศาสนาเถรวาท” โดยให้ข้อสรุปไว้อย่างน่าสนใจว่า พุทธศาสนาดั้งเดิมและพุทธศาสนาเถรวาทยอมรับอंतरภพในรูปแบบหรือความหมายอย่างหนึ่ง คือ ยอมรับอंतरภพที่มีใช้ชีวิตระหว่างภพหนึ่งกับอีกภพหนึ่งและเป็นชีวิตที่ยังไม่ได้เกิดใหม่ แต่เป็นชีวิตระหว่างชีวิตหรือชีวิตที่สืบเนื่องในระหว่างภพต่างๆ ตามหลักคำสอน เรื่องอนัตตา ปฏิจจสมุปบาท และขณิกวาท^{๓๕}

ตามคำสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎก พระพุทธศาสนายอมรับอย่างชัดเจนว่า มีภพเบื้องหลังความตาย (ปรโลก) ความมีอยู่ของภพต่างๆ เป็นวงจรแห่งการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลายในสังสารวัฏ พระพุทธศาสนาเชื่อว่ากรรมเป็นกฎธรรมชาติที่มีบทบาทสำคัญที่ทำให้การเวียนว่ายในสังสารวัฏดำเนินไปตราบเท่าที่สัตว์ยังไม่บรรลุถึงนิพพานอันเป็นที่สิ้นสุดของกรรมและการเวียนว่ายในสังสารวัฏ กระบวนการของกรรมและการเกิดใหม่จึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันภายในกรอบแนวคิดเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดตามคำสอนในพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม ในงานวิจัยเรื่อง “ความเป็นธรรมในพระไตรปิฎก” ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ บุญหนุน ได้ศึกษาความยุติธรรมของการให้ผลของกรรมเพื่อพิจารณาประเมินความเป็นธรรมหรือความยุติธรรมทางสังคมพบว่า พระพุทธศาสนายอมรับความเป็นธรรม ๒ นัย คือ (๑) ความเป็นธรรมระดับสากล (๒) ความเป็นธรรมทางสังคม นัยแรกอิงหลักคำสอนเรื่องกรรมที่เชื่อว่า มีกฎศีลธรรมควบคุมอำนาจผลตอบแทนอย่างสอดคล้องเหมาะสมกับการกระทำนั้นๆ กฎนี้ทำงานอย่างเป็นกลไก เป็นเหตุผล อยู่เหนือความเข้าใจของมนุษย์ แต่เนื่องจากเป็นมโนทัศน์เชิงบรรยายที่มีความซับซ้อนในเชิงทฤษฎี จึง

^{๓๔} พุทธทาสภิกขุ, ปฏิจจสมุปบาท ชุดลอยประทุม (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, มปป), หน้า (๑๑) - (๑๒).

^{๓๕} วัชระ งามจิตรเจริญ, “แนวความคิดเรื่องอंतरภพในพุทธศาสนาเถรวาท” (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๑), หน้า ๖๕.

นำไปอธิบายหรือประเมินค่าความสัมพันธ์ทางสังคมได้ยาก นัยที่สองอิงหลักคำสอนทางสังคมการเมืองซึ่งให้ความสำคัญต่อสถานการณ์ในชีวิตปัจจุบัน โดยถือว่ามีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันระหว่างปัจเจกบุคคลกับสังคม พลเมืองกับโครงสร้างอำนาจรัฐ และด้วยแนวคิดที่ว่า “มนุษย์ทุกคนต้องการชีวิตที่ดีงาม และชีวิตที่ดีเกิดขึ้นได้ภายในสังคมที่เป็นธรรม” พระพุทธศาสนาจึงถือว่า ลักษณะพื้นฐานของความเป็นมนุษย์เป็นเกณฑ์สำคัญในการพิจารณาเพื่อจัดวางระบบตอบแทนความดี (การจัดสรรผลประโยชน์ทางสังคม) หรือความชั่ว (การลงโทษผู้กระทำความผิด) ซึ่งงานวิจัยนี้ได้เสนอว่า ความเป็นธรรมที่อิงอยู่กับบริบททางสังคมการเมืองน่าจะปรับใช้กับสังคมทั่วไปได้ดีกว่าความเป็นธรรมที่อิงอยู่กับมโนทัศน์เรื่องกฎแห่งกรรม^{๓๖} ปัญหาที่น่าสนใจยิ่งก็คือ เราจะนำแนวคิดเรื่องภพที่เชื่อมโยงเรื่องราวระหว่างกรรมกับการเกิดใหม่มาอธิบายเพื่อทำความเข้าใจประเด็นความยุติธรรมอย่างเป็นสากลของกฎแห่งกรรมที่ครอบคลุมทั้งของปัจเจกบุคคลและสังคมได้อย่างไร

ในพระพุทธศาสนานั้น การอธิบายแนวคิดเรื่องภพที่ทำภายในกรอบคำสอนเรื่องกรรมกับอนัตตาซึ่งเป็นคำสอนสำคัญไม่ใช่เรื่องที่ทำได้โดยง่าย ในงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งการตอบปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ดร.ประพันธ์ ศุภสร ได้ศึกษาประเด็นปัญหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับอนัตตาเพื่อหาวิธีการตอบคำถามเรื่องกรรมกับอนัตตาที่สมบูรณ์ที่สุด โดยในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้พัฒนาวิธีการตอบปัญหาขึ้นมาใหม่ โดยนำหลักวิชชาที่ในพระไตรปิฎก วิชชาที่แบบธัมมสันตติและวิชชาที่แบบภวจักรเข้าด้วยกันสังเคราะห์เป็นวิธีการตอบปัญหาจึงเรียกรูปวิธีการตอบปัญหาใหม่ว่า “วิชชาที่ธรรมสันตติภวจักร” ซึ่งมีวิธีการตอบตามกรอบอริยสัจ ๔ คือ (๑) ขั้นตอนการขบคิดปัญหาว่า ปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตาคืออะไร ส่วนอนัตตาจะเริ่มด้วยการปูพื้นฐานตามแนวอนัตตลักษณะสูตร กำหนดความเป็นเหตุปัจจัยตามหลักปฏิจจสมุปบาท และปัจจัย ๒๔ ซึ่งขั้นตอนนี้จะนำหลักวิชชาที่มาช่วยในการกำหนดแยกแยะปัญหาที่เกิดขึ้นว่าเป็นปัญหาระดับไหน เกี่ยวกับโยงกับเรื่องอะไรบ้าง (๒) ขั้นตอนการวิเคราะห์ปัญหาหรือสืบสาวสาเหตุของปัญหาว่าเรื่องกรรมกับอนัตตามีสาเหตุมาจากไหน มีฐานความคิดมาจากอะไร (๓) ขั้นตอนเป้าหมายของการแก้ปัญหากรรมกับอนัตตาว่าเมื่อดำเนินการตามวิธีแก้ปัญหาย่างถูกต้องแล้วจะเกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคมอย่างไร (๔) ขั้นตอนการแก้ปัญหาโดยการวางแผนอย่างเป็นระบบว่า เรื่องกรรมกับอนัตตาเป็นอย่างไร ตอบอย่างไรจึงจะหมดความสงสัยและไม่สร้างปัญหาอีก ซึ่งในขั้นนี้ต้องสัมพันธ์กับขั้นตอนที่ ๑-๒-๓ กล่าวคือกำหนดปัญหา สาเหตุของปัญหาและ

^{๓๖} ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ บุญหนุน , “ความเป็นธรรมในพระไตรปิฎก” (กรุงเทพมหานคร: ชุดโครงการเวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ไทย สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๐),

เป้าหมายในการแก้ปัญหา^{๓๗} แต่งานวิจัยนี้ยังไม่ได้พิจารณารายละเอียดในเชิงลึกของปัญหาสำคัญ คือ ประเด็นปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตานั้นเกี่ยวข้องกับกรอธบายให้เห็นความสอดคล้องระหว่างคำสอนเชิงสังขธรรมหรือมัชฌิมนธรรมกับคำสอนเชิงจริยธรรมหรือมัชฌิมาปฏิปทา กล่าวคือ ถ้าหลักคำสอนเชิงสังขธรรมเรื่องอนัตตาปฏิเสธอัตตาหรือผู้ทำการ (agent) หลักคำสอนทางจริยธรรมของพระพุทธศาสนาวางอยู่บนพื้นฐานของอะไร ตามแนวคำสอนเรื่องปัจจุสมุปบาทที่แสดงหลักการสำคัญเรื่องกระบวนการเกิดและดับแห่งความทุกข์ในฐานะสังขธรรมหรือมัชฌิมนธรรมนั้น เราจะอธิบายคำสอนเชิงจริยธรรมซึ่งเป็นหลักสำหรับปฏิบัติอย่างไรโดยไม่ให้เกี่ยวข้องกับอัตตา/ผู้ปฏิบัติหรือผู้ทำการ (agent) ที่พระพุทธศาสนาปฏิเสธ เพราะการอธิบายจริยธรรมให้อยู่ในกรอบคำสอนเรื่องปัจจุสมุปบาทน่าจะเป็นแนวทางอธิบายให้เห็นความสอดคล้องอย่างสมเหตุสมผลของคำสอนเรื่องกรรมกับอนัตตาได้ชัดเจนที่สุด

ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “นรกสวรรค์ในพระไตรปิฎก” พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญได้ศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเพื่อยืนยันความมีอยู่จริงของนรกสวรรค์ โดยได้ผลสรุปว่า ในทัศนะของพระพุทธศาสนา นรกและสวรรค์เป็นสถานที่ที่ได้รับการยืนยันในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า “มีอยู่จริง” โดยที่ความมีอยู่จริงของนรกสวรรค์นั้นสามารถพิจารณาเหตุผลได้จากคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ และแนวคิดเรื่องกำเนิด ๔ ซึ่งรองรับให้ความมีอยู่ของนรกสวรรค์เป็นเรื่องที่มีเหตุผลมากขึ้น แต่การพิสูจน์ให้ประจักษ์นั้นไม่ใช่วิสัยของคนธรรมดาทั่วไปจะทำได้ การยืนยันความมีอยู่จริงของนรกสวรรค์จึงสามารถทำได้โดยการนำทฤษฎีอื่นมาเปรียบเทียบกับนั้น^{๓๘} งานวิจัยนี้ได้ให้ข้อมูลสนับสนุนความมีอยู่จริงของนรกสวรรค์อย่างละเอียดชัดเจน แต่งานวิจัยนี้ไม่ได้พิจารณาประเด็นความสอดคล้องระหว่างคำสอนเรื่องอนัตตากับคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่เพื่อที่จะให้เห็นภาพสืบเนื่องของการจุติจากภพนี้ไปสู่ภพนรกหรือสวรรค์มีความสมเหตุสมผลมากยิ่งขึ้น

ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “กรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญา” พระมหาพิเชษฐ์ ธีรวโส ได้เสนอแนวคิดเชิงอภิปรัชญาในพระพุทธศาสนาโดยชี้ว่าแนวคิดเรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาต่างจากแนวคิดของอุจเฉททิฏฐิและสัสสตทิฏฐิ และยอมรับว่าพุทธปรัชญาให้ความสำคัญเกี่ยวกับเรื่อง การเวียนว่ายตายเกิดน้อยมาก จุดประสงค์ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนเรื่องนี้อยู่ที่ต้องการจะชี้ให้เห็นความจริงที่ว่าสังสารวัฏเป็นเรื่องที่น่าเบื่อหน่าย คำสอนเรื่องสังสารวัฏจึงไม่มีจุดมุ่งหมายในตัวเอง แต่มีจุดมุ่งหมายอย่างอื่นที่สำคัญกว่าซึ่งก็คือพระนิพพาน ดูเหมือนผู้วิจัยจะยอมรับว่า การรับรู้ความมีอยู่

^{๓๗} ดร.ประพันธ์ ศุภษร, “การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งการตอบปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๗๔-๓๐๗.

^{๓๘} พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, นรกสวรรค์ในพระไตรปิฎก, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒) หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

จริงของภาพทั้งหลายในสังสารวัฏไม่ใช่วิสัยที่คนทั่วไปจะทำได้ ยกเว้นผู้มีคุณสมบัติพิเศษทางจิตงานวิจัยนี้จึงเสนอแนวทางให้ทำความดีอันจะเป็นผลดีทั้งแก่ผู้เชื่อและผู้ไม่เชื่อเรื่องสังสารวัฏตามคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก^{๓๙}

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท” ซึ่งเสนอโดย**พระครูโสภณปริยัตยาทร** (เชื้อม ชินวิโส) ได้วิเคราะห์จักรวาลวิทยาในพุทธปรัชญาในกรอบคำสอนเชิงจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุสสรณ์ไปถึงทัศนะของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับความมียู่ของนรกสวรรค์ตามคำสอนทางพระพุทธศาสนาแม้ว่างานวิจัยนี้จะไม่ได้พิจารณาประเด็นความสอดคล้องหรือไม่ระหว่างคำสอนเรื่องอนัตตากับแนวคิดเชิงจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา แต่งานวิจัยก็ได้ให้ข้อสรุปที่น่าสนใจว่า การเชื่อมโยงเรื่องกรรมเข้ากับภาพเชิงจักรวาลวิทยาทำให้เห็นภาพของคำสอนเชิงจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาที่วางอยู่บนแนวคิดเชิง จริยศาสตร์ที่มุ่งเน้นให้ละชั่วทำดีและทำจิตให้ผ่องใสจากกิเลสเพื่อประโยชน์สุขในภพปัจจุบันมากกว่าที่จะมุ่งเน้นการตอบปัญหาเชิงอภิปรัชญา^{๔๐}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้พบว่าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการทำความเข้าใจแนวคิดเรื่องภพส่วนใหญ่จะมีแนวโน้มไปทางหาเหตุผลเพื่อสนับสนุนความจริงของเรื่องภพเชิงอภิปรัชญาหรือไม่ก็พิจารณาปัญหาแนวคิดเรื่องภพในบางส่วนเท่านั้นยังไม่ได้ศึกษาวิเคราะห์ปัญหาเรื่องภพเชิงจักรวาลวิทยาในรายละเอียดเชิงลึกโดยเฉพาะในประเด็นความสอดคล้องของแนวคิดเรื่องภพเชิงจักรวาลวิทยากับคำสอนเรื่องอนัตตาและปฏิเสธสมุปปาทที่เน้นให้ตระหนักถึงความทุกข์และความดับทุกข์ในภพปัจจุบัน

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเอกสาร (Documentary research) มีขั้นตอนดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ ๑ ผู้วิจัยจะเริ่มต้นด้วยการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับภาพรวมของแนวคิดเรื่องภพจากวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎกอรรถกถาและคัมภีร์อื่นๆ รวมไปถึงเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยศึกษาจากแหล่งข้อมูลต่อไปนี้

- (๑) ห้องสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{๓๙} พระมหาพิเชษฐ ธีรวิโส , **กรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญา**, วิทยานิพนธ์หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), ๑๓๗-๑๓๙.

^{๔๐} พระครูโสภณปริยัตยาทร (เชื้อม ชินวิโส) ,**การศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท**,วิทยานิพนธ์หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (กรุงเทพมหานคร:มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), ๑๔๘.

- (๒) หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- (๓) สำนักหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- (๔) หอสมุดแห่งชาติ เป็นต้น

ขั้นตอนที่ ๒ เสนอแนวคิดเรื่องภพเชิงจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาโดยจะศึกษารายละเอียดสำคัญของการตีความเรื่องภพในพระพุทธศาสนาเริ่มตั้งแต่คำสอนในพระพุทธศาสนายุคต้น การตีความเรื่องภพในคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อฎฎีกา และกลุ่มคัมภีร์โลกศาสตร์ที่ได้รับการแต่งขึ้น ซึ่งมีอิทธิพลต่อการตีความคำสอนเรื่องภพเชิงจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน ผลจากการศึกษาในขั้นนี้จะทำให้ทราบรายละเอียดของพัฒนาการการตีความคำสอนเรื่องภพเชิงจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาและความสอดคล้องของแนวคิดเรื่องภพเชิงจักรวาลวิทยากับหลักคำสอนเรื่องอนัตตา

ขั้นตอนที่ ๓ เสนอการพิจารณาปัญหาการตีความในแบบต่างๆ ว่าสอดคล้องกับคำสอนเรื่องอนัตตาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ มุ่งเน้นการทำความเข้าใจเรื่องภพตามแนวคำสอนเรื่องปัจจุสมุปบาท โดยจะวิเคราะห์รายละเอียดเชิงลึกขององค์ประกอบปัจจุสมุปบาททั้ง ๑๒ อาการ รวมไปถึงการตีความคำสอนเรื่องปัจจุสมุปบาทในรูปแบบต่างๆ เพื่อพิจารณาทำความเข้าใจแนวคิดเรื่องภพที่สอดคล้องกับคำสอนเรื่องอนัตตาซึ่งเป็นผลของโลกทัศน์แบบปัจจุสมุปบาทที่มุ่งเน้นให้เห็นความสำคัญของความทุกข์กับความดับทุกข์ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคมในภพปัจจุบัน การศึกษาในขั้นนี้จะทำให้ทราบคำสอนเรื่องปัจจุสมุปบาทในรายละเอียดเชิงลึกที่ใช้เป็นกรอบสำคัญในการทำความเข้าใจการตีความเรื่องภพที่ปรากฏในวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในอดีตถึงปัจจุบันอันนำไปสู่ความเข้าใจในขั้นตอนสุดท้ายว่าการตีความคำสอนเรื่องภพในพระพุทธศาสนาผ่านคำสอนเรื่องปัจจุสมุปบาทจะเป็นประโยชน์ต่อการพิจารณาทำความเข้าใจประเด็นแนวคิดเรื่องภพที่สอดคล้องกับหลักคำสอนเรื่องอนัตตาและสามารถประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคมในยุคปัจจุบันได้ดีกว่าการตีความในรูปแบบอื่น

ขั้นตอนที่ ๔ เสนอผลสรุปของงานวิจัยทั้งหมดในภาพรวม พร้อมทั้งข้อเสนอแนะอันจะเป็นประโยชน์ต่อการทำวิจัยในครั้งต่อไป

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบแนวคิดเรื่องภพในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบแนวคิดเรื่องภพตามแนวคำสอนเรื่องปัจจุสมุปบาท
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบแนวทางการปรับใช้แนวคิดเรื่องภพในการแก้ปัญหาในระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคมในยุคปัจจุบัน